

BİR MİLYON AZERBAYCAN TÜRKÜ “AIHM”E, AZERBAYCAN YÖNETİMİ “BMEBKK”YE GİTMELİ

Dr. Şenol KANTARCI*
TUSAM Başkanı

Kafkasya genelinde gerek *Gürcistan*'daki gerekse *Çeçenistan*'daki sorunların yanı sıra Güney Kafkasya özelinde dondurulmuş olarak bekleyen bir diğer konu, *Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali ve yurtlarından sürgün edilen (deportation) bir milyon Azerbaycan Türkünün mağduriyeti* meselesidir.

Sovyetler Birliği'nin parçalanması ile Batı'dan ve Rusya'dan yardım gören Ermeniler, mevcut ortamı, bekledikleri fırsat olarak değerlendirerek, Türk yurdu olan eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB)'nin kontrolünü sağlamak üzere saldırılara başlamış, büyük katliamlar gerçekleştirmek suretiyle eski DKÖB'nin tamamını işgal etmiş, bununla da yetinmeyerek eski DKÖB'nin Ermenistan'la karayolu irtibatını sağlayacak bölgelere saldırarak eski DKÖB'nin dışında kalan Azerbaycan topraklarının da önemli bölümünü işgal etmişlerdir. Bu haksız ve kanlı işgal bugün hâlâ devam etmektedir.¹

Yaklaşık yüz yıldır Kafkasya'da Ruslardan, Anadolu'da Batılı güçlerden aldığı destekle Türkiye ve Azerbaycan Türklerine karşı *katliam* ve *etnik temizlik* politikası yürüten Ermenistan, -hukuk dışı uygulamaları ile- günümüzde Kafkasya'nın en sorunlu ülkesi olmasına rağmen, yine aynı güçler tarafından sürekli olarak kayırılmıştır.

Anadolu'da gerçekleştirdikleri soykırım bir yana bırakıldığında, sadece Güney Kafkasya'da, Ermeniler tarafından 400 bin Azerbaycanlı Türk ve 120 bin Gürcü, 1918 yılında katledilmiştir. Öyle ki, 1922'den beri sürdürdüğü işgal politikası ile Azerbaycan'a ait 14 bin kilometre karelik arazi bu katliamlar yoluyla Ermenistan tarafından işgal edilmiştir.

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali, Güney Kafkasya'da siyasi istikrarın, ekonomik gelişmenin ve bölgesel işbirliğinin önündeki en önemli engel olmuştur. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali neticesinde bir milyondan fazla Azerbaycan Türkü evlerinden sürgün edilmiş (deportation) ve göçmen statüsü ile çok zor şartlar altında yaşam mücadelesi vermeye zorlanmıştır.

1988 yılında eski DKÖB'de Ermeniler tarafından başlatılan gerginlik, 1992-1994 yılları arasında tam anlamıyla bir etnik temizlik (genocide) ve sürgün (deportation)'e dönüşmüştür.

Ermeni işgalleri sırasında 18 bin Azerbaycan Türkü hayatını kaybederken yaklaşık 20 bin kişi yaralanmış, 50 bin kişi sakat kalmış ve 66'sı çocuk 5101 Azerbaycan Türkü ise kayıp veya esir edilmiştir.² Söz konusu 66 çocuğun anne – babası öldürülmüş ve Ermenilerin eline geçen çocukların akıbeti belirsiz kalmıştır. Son on yılda ***Ermenistan'ın en fazla organ satışı yapan ülke olması***, özellikle esir/kayıp Azerbaycan Türkleri düşünüldüğünde kafalarda soru işaretleri bırakmaktadır.

Topraklarının yüzde 20'si işgal altında olan Azerbaycan'da, “kaçgın” olarak adlandırılan bir milyon kişiden 135 bini sağlıksız koşullar altında vagonlarda, çadır kentlerde ve mülteci kamplarında yaşam mücadelesi verirken, yüz binlerce Azerbaycan Türkü ya akrabalarının yanında sığıntı olarak yaşamakta ya da devlete ait binalarda yaşam mücadelesi vermektedir.³

Bir milyon mülteci içerisindeki 200 bin çocuktan 86 bini okul çağının altında bulunmakta, geri kalanları okul çağındaki çocuklardan oluşmakta-

dır. Çadır kentlerde, terkedilmiş tren vagonlarında ve devlet tarafından oluşturulan mülteci kamplarında bu çocuklara oldukça zor şartlar altında eğitim verilmeye çalışılmaktadır. Mültecilerin yaşam koşullarının elverişsizliği yüzünden sağlık problemleri gittikçe artmaktadır. Azerbaycan Hükümeti 2003 yılı resmi rakamlarına göre, mülteci çocuklar arasında, toplumun geri kalanındaki çocuklara oranla üç-dört kat daha fazla ölüm vakası görülmektedir. İkamet edilen yerlerin asgari yaşam standartlarının altında olması, yeterli suyun bulunmaması yani alt yapıdaki yetersizlikler, sağlık şartlarını zorlarken, çeşitli salgın hastalıkların ortaya çıkışına da zemin hazırlamaktadır. Göçmenlerin yüzde 26'sı yetersiz beslenmeden kaynaklanan hastalıklara yakalanmaktadır.⁴

Bağımsızlığını yeni kazanmış olan Azerbaycan devleti, vatandaşlarına elinden gelen yardımı sağlamaya çalışmaktadır. Her bir göçmen (kaçgın) için ayda ortalama 5 dolar maaş vermekte ve erzak yardımı yapmaktadır. 214 bin kişiye dağıtımı yapılan yardım paketleri içerisinde standart olarak 5 kg un, 1 kg şeker, 1 kg sıvı yağ bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) Mülteciler Yüksek Komiserliği gibi uluslararası kuruluşlar tarafından da 2005'te sona erecek olan bir yardım programı uygulanmaktadır. Yaklaşık 143 bin kişiye ulaşan söz konusu yardımlara hayırseverler de katkıda bulunmaktadır.⁵ Her ne kadar mültecilere yönelik bu yardımlar yapılsa da topraklarından sürgün edilen (deportation) bu insanlar için söz konusu yardımlar asgari yaşam standartlarını sağlamaktan çok uzaktadır.

Ermenilerin Azerbaycan topraklarını işgalinin bir diğer önemi ise, ekonomik boyutta ortaya çıkmaktadır. Ermeni işgallerinin Azerbaycan ekonomisine verdiği zararın 60 milyar dolar civarında olduğu iddia edilmektedir. Öyle ki, söz konusu işgaller neticesinde Azerbaycan'a ait sanayi, tarım ve diğer sektörlerden oluşan 7 bin iş yeri kaybedilmiştir. Oysa, bu müesseselerle, ülke ekonomisindeki toplam tahıl hasılatının yüzde 24'ü, alkolü içki imalatının yüzde 41'i, et üretiminin yüzde

18'i ve süt üretiminin yüzde 34'ü karşılanmaktaydı.⁶

İşgaller, Azerbaycan kültürüne de çok ağır darbe vurmuştur. Azerbaycan'a ait 500 kadar tarihî mimari yapı, 100'den fazla arkeolojik abide, on binlerce eser barındıran 22 müze, 4 resim galerisi, 4.6 milyon kitap ve çok sayıda el yazması eser bulunan 927 kütüphane, 808 kulüp, 10 kültür ve dinlenme parkı, 85 müzik ve güzel sanatlar okulu, 20 kültür sarayı ve 4 devlet tiyatrosu işgalleri sonrasında Ermenilerin elinde kalmıştır.⁷

Ermenilerin işgal etmiş oldukları bölgelerdeki ormanları tahrip etmeleri, işgallerin bir başka boyutunu, ülkenin ekolojik boyutuna verilen önemli zararı göstermektedir.⁸

Ermenilerin topraklarını işgaliyle yaklaşık 11 yıl önce yerlerinden yurtlarından kovulan/göçe zorlanan (deportation) Azerbaycan Türkleri, bugün oldukça zor şartlar altında yaşam mücadelesi vermektedir.

Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesi, BM'nin birbiri ardına almış olduğu kararlarla uluslararası düzeyde kınanmıştır. 1992 – 1994 yılları arasında devam eden Ermeni işgalleri sırasında BM Güvenlik Konseyi 822, 853, 874, 884 sayılı kararları almıştır.⁹

BM Güvenlik Konseyi'nin Ermeni işgalleri nedeniyle almış olduğu 822, 853, 874, 884 sayılı kararlarla, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün dokunulmazlığı, Ermenistan'ın sorunda taraf olduğu ve işgal edilen toprakların hemen ve şartsız olarak terk edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Söz konusu kararlarda, Ermeni işgallerinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiş, uluslararası alanda kabul görmüş *sınırların ihlal edilmezliği, toprakların silah zoruyla ele geçirilmesinin kabul edilmezliği, bütün devletlerin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi* ilkeleri belirtilmiştir.¹⁰

İşgaller sırasında Ermeniler tarafından sürgün edilen (deportation) Azerbaycan Türklerine yönelik etnik temizlik (genocide) stratejisi planlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Öyle ki, söz konusu işgaller sırasında Ermeniler, canlı olarak yakala-

dıkları bütün Türkleri ya katletmiş ya da esir almışlardır. Ölü olarak ele geçirdikleri Türkleri ise, parçalayarak bedensel bütünlüklerine zarar vermiş, insanlık dışı uygulamalarda bulunmuşlardır. Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni kuran 1998 Roma Sözleşmesi'nde de olduğu gibi kabul edilen 1948 tarihli Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi'nin ilgili maddesi soykırımı şöyle tanımlamaktadır:

Madde 2. "Bu sözleşmeye göre, soykırım bir milli, etnik, ırki veya dini grubu, grup niteliğiyle, kısmen veya tümüyle, yok etmek kastıyla, aşağıdaki fiillerin işlenmesidir:

a. Grubun mensuplarını katletmek,

b. Grup mensuplarına ciddi bedensel veya psikolojik zarar vermek,

c. Grubun maddi varlığının kısmen veya tamamen yok olmasına yol açacak hayat şartlarına kasten tabi tutmak,

d. Grup içinde doğumları önlemek amacıyla önlemler dayatmak,

e. Grubun çocuklarını bir başka gruba zorla nakletmek."

Yukarıda anılan maddelerde geçen fiillerden "a", "b", "c" ve "e" bentleri yani "*Grubun mensuplarını katletmek*", "*Grup mensuplarına ciddi bedensel ve psikolojik zarar vermek*", "*Grubun maddi varlığının kısmen veya tamamen yok olmasına yol açacak hayat şartlarına kasten tabi tutmak*" ve "*Grubun çocuklarını bir başka gruba zorla nakletmek*" fiilleri Ermenilerin Azerbaycan topraklarında yürütmüş olduğu uygulama ile birebir örtüşmektedir. Nitekim, Azerbaycan'a ait yerleşim birimlerindeki Türklere yönelik katliam eylemi, Ermeni işgalleri aracılığıyla, sistemli bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Ermeniler, 18 Şubat 1992 ile 31 Ağustos 1993 arasında Hocavend, Hocalı, Şuşa, Laçın, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Zenglian, Cebayil ve Gubadlı'da sürgün (deportation) ve toplu etnik temizlik (genocide) eylemi gerçekleştirmişlerdir. Örneğin, 26 Şubat 1992'de Hocalı kasabası Er-

meniler tarafından tamamen yok edilmiştir. 63'ü çocuk, 106'sı kadın olmak üzere toplam 613 kişi işkence yapılarak öldürülmüş, 487 kişi sözü edilen işkencelerle sakat kalmış ve 1275 kasaba sakinini esir edilmiş, 8 ailenin ise, tamamı yok edilmiştir.¹¹

Yapılan işkenceler ile 1948 tarihli Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi'nin 2. maddesi'nin "b" bendinde yer alan "*Grup mensuplarına ciddi bedensel ve psikolojik zarar vermek*" şeklindeki eylem, Ermeni işgalleri sırasında vuku bulmuş, bu durum uluslararası camia tarafından da tescil edilerek kınanmıştır. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde gerçekleştirilen bu katliamlara ait görüntüler uluslararası medya kuruluşları tarafından da görüntülenmiştir. BM Sözleşmesi'nin 2. maddesi'nin "e" bendi olan yani "*Grubun çocuklarını bir başka gruba zorla nakletmek*" fiili, Ermeni işgalleri sırasında uygulanan soykırımın bir başka çeşididir. Yukarıda da belirtildiği gibi işgaller sırasında anne-babasından alınan çocukların akıbeti belirsiz kalmıştır. Yine, somut olarak, olayları bizzat yaşamış yani Ermeniler tarafından bizzat sürgün edilmiş (deportation) "*bir milyon*" Azerbaycan Türkünün varlığı söz konusudur.

Yaşamlarını, *hukuka aykırı* olarak oldukça zor şartlar altında sürdürmeye zorlanan "bir milyon Azerbaycan Türkü", haklarını *hukuka uygun* yollara başvurarak elde edebilir. Nitekim, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)'ne Ek 1. Protokol'ün¹² 1. maddesi uyarınca; "*her gerçek ve tüzel kişi maliki olduğu şeyleri barışçıl bir biçimde kullanma hakkına sahiptir. Kamu yararı gerektirmedikçe ve uluslararası hukukun genel ilkeleri ile hukukun aradığı koşullara uyulmadıkça, hiç kimse mülkiyetinden yoksun bırakılamaz.*"

Bugün Azerbaycan'da mülteci durumunda yaşayan bu insanların her biri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'ne, Ermenistan aleyhine bireysel başvuruda bulunarak tazminat talep etme hakkına sahiptir. Çünkü, AİHS'de güvence altına alınan haklardan yararlanma, aleyhine başvuru

yapılan devletin vatandaşları ile sınırlandırılmamıştır. Böylesi bir başvuruyu, AİHM mutlaka değerlendirecek ve mağdur olan Azerbaycanlı mültecilerin ihlal edilen haklarının tazmin edilmesini sağlayacak hukuki kararı mutlaka çıkartacaktır.

“Loizidou Davası”, Azerbaycan Türkleri için önemli bir emsal teşkil etmektedir. Rum asıllı Titiana Loizidou’nun, evine dönememesi nedeniyle Türkiye aleyhine AİHM’e yaptığı bireysel başvuru kabul edilmiş ve açılan dava Loizidou lehine sonuçlanmıştır.

22 Temmuz 1989’da başlayan ve AİHS’ye Ek 1. Protokol ile koruma altına alınan mülkiyet hakkının engellendiği tezi üzerine kurulmuş olan Rum asıllı Titiana Loizidou’nun davası ile ilgili olarak, AİHM iki ayrı karar vermiştir. Bunlar; Türkiye’nin askeri güçleri aracılığı ile Ada’nın kuzeyini kontrolü altında bulundurduğu ve bu nedenle Loizidu’nun mülkünü kullanma hakkından mahrum kaldığı şeklindeki 18 Aralık 1996 tarihli “*birinci karar*” ve Türkiye’nin, Loizidou’ya 650 bin dolar tutarında tazminat ödemesine hükmedilen 28 Temmuz 1998 tarihli “*ikinci karar*”dır. 3 Aralık 2003’te Türkiye ve AB makamları paranın ödendiğini duyurmuştur.¹³

Ayrıca, Loizidou kararı incelendiğinde, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)*’nde ortaya çıkan bir ihlal sebebiyle *Türkiye*’nin tazminata mahkum edilmiş olduğu ve Türkiye’nin bu doğrultudaki itirazının dikkate alınmadığı görülecektir. Bu durumda, Mahkeme, Türkiye’yi hukuken egemenlik sınırları dışında gerçekleşen bir ihlal nedeniyle mahkum etmektedir. Oysa, söz konusu ihlalin nedeni, Türkiye’nin Kıbrıs’ta Uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan *garantörlük hakkını* kullanarak, bir katliamı engellemek ve kendi vatandaşlarını Rum kıyımından korumak amacıyla aldığı önlemdir. Ancak, Ermenistan’ın bahse konu olan mülkiyet hakkı *ihlali, kasten yapılmış ve hukuki bir sebebe dayanmaksızın yayılmacı bir amaçla* gerçekleştirilmiştir. Türkiye’nin haklı nedenlerine rağmen AİHM tarafından Loizidu lehine mahkum edilmiş olması, suçluluğu BM tarafın-

dan çeşitli kararlarla kabul edilmiş olan Ermenistan karşısında Azerbaycan Türklerini AİHM’de daha güçlü bir hukuki zemine oturtmaktadır.

Azerbaycan’da yapılan haksızlıkları tazmin etmek adına atılacak ikinci adım ise, bizzat Azerbaycan yönetimince gerçekleştirilmesi gereken önemli bir girişimdir. Azerbaycan’a ait 500 kadar tarihi mimari yapı, 100’den fazla arkeolojik abide, on binlerce eser barındıran 22 müze, 4 resim galerisi, 4.6 milyon kitap ve el yazması eserlerin bulunduğu 927 kütüphane, 808 kulüp, 10 kültür ve dinlenme parkı, 85 müzik ve güzel sanatlar okulu, 20 kültür sarayı ve 4 devlet tiyatrosu Azerbaycan Türklerine uyguladığı soykırım (genocide) ve sürgün (deportation) sonrasında, Ermenilerin elinde kalmıştır.¹⁴

Azerbaycan yönetimi, işgal altında bulunan topraklarında yer alan kültürel varlıklarının korunmasının sağlanması için Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO/BMEBKK)’na başvurmalıdır.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, 4 Kasım 1946 tarihinde kurulan BMEBKK, savaş sonrası çatışma sebebiyle zarar gören kültür malının onarılması ve gelecekte doğal yollarla ya da insan eliyle gerçekleştirilecek yıkımdan korunması amacıyla çalışmaktadır.

Ermenilerin Azerbaycan topraklarını işgalinden sonra mağdur durumda olan bir milyon mülteci (kaçgın), AİHM’ye, Azerbaycan yönetimi ise BMEBKK’ye başvurmalıdır:

- Ermeni işgalleri BM gibi uluslararası bir kuruluş tarafından kınanmış ve işgallerle ilgili bir çok karar almıştır. (BM Güvenlik Konseyi Karar No: 822, BM Güvenlik Konseyi Karar No: 853, BM Güvenlik Konseyi Karar No: 874, BM Güvenlik Konseyi Karar No: 884.)
- BM, işgaller sırasında Azerbaycan Türklerinin zor şartlar altındaki mağduriyetini bütün rayonlarda¹⁵ insani yardımların yapılabilmesi için engellerin kaldırılmasını isteyerek ve Ermenistan’a uluslararası insani hukukun ilke ve normlarına uymak zorunda olduğunu hatırlata-

rak tescil etmiştir. (BM Güvenlik Konseyi Karar No: 822.)

- 1948 tarihli Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi'nin 2. maddesinde geçen fiillerden “a”, “b”, “c” ve “e” bentleri yani “*Grubun mensuplarını katletmek*”, “*Grup mensuplarına ciddi bedensel ve psikolojik zarar vermek*”, “*Grubun maddi varlığının kısmen veya tamamen yok olmasına yol açacak hayat şartlarına kasten tabi tutmak*” ve “*Grubun çocuklarını bir başka gruba zorla nakletmek*” fiilleri Ermenilerin Azerbaycan topraklarında yürütmüş olduğu uygulama ile birebir örtüşmektedir.
- Türkiye'ye karşı AHİM'ye de dava açan ve kazanan Rum asıllı Titiana Loizidu davası Azerbaycan'daki mülteciler için önemli bir “*emsal*”dir. Üstelik, Azerbaycan Türklerine yapılanın bir soykırım olduğu düşünülürse AHİM, Loizidu'ya vermiş olduğu tazminattan çok daha fazlasını her bir Azerbaycan Türküne verecektir. Çünkü, Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı gerçekleştirmiş olduğu bir etnik temizlik (genocide) söz konusudur. Oysa, ne Kıbrıs'taki Türklerin ne de Türkiye'nin benzer bir eyleminin bulunmadığı zaten Rum tarafınca da teyit edilmiştir.
- İşgal edilen Azerbaycan'a ait topraklardaki tarihi abideler, Ermeniler tarafından ya tahlül edilmiş ya da yok edilmektedir. BME-BKK (UNESCO)'ye başvurularak, işgal edilmiş arazilerde kültürel varlıkların korunmasının sağlanması talep edilmelidir.

Yıllardan beri dünyanın bir çok yerinde Türklerle yönelik haksız saldırı ve karalama kampanyaları yürüten, Türk diplomatlarına yönelik terörist saldırılar gerçekleştiren, terörün ardından toprak, tazminat talepleriyle çeşitli ülkeler ve uluslararası kuruluşlar nezdinde baskı oluşturan Ermeniler, gerçekte, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden son çeyreğine kadar yaşadıkları yerlerde sürekli ihanetler sergilemişler, isyanlar çıkartıp

başkalarına ait topraklarda yaşayan halka yönelik katliam hareketlerine girişmişlerdir. Güney Kafkasya özelinde sadece 1918 yılında Ermeniler, 400 bin Azerbaycanlı Türkü ve 120 bin Gürcü'yü çeşitli işkencelerle katletmişlerdir. Yine, yirminci yüzyılda, bu defa yüzyılın son çeyreğinde bütün dünyanın gözü önünde Azerbaycan Türklerine yönelik, sürgün (deportation) ve soykırım (genocide) uygulaması gerçekleştirmişlerdir.

DİPNOTLAR

*TUSAM Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi Başkanı.

1- Cemalettin Taşkiran, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Ankara, 1995, s. 193.

2-Sinan Oğan, “Yüzyılın Dramı: Azerbaycan'da Göçmen (Kaçgının Sorunu”, *Avrasya Dosyası*, (Azerbaycan Özel Sayısı), (İlkbahar 2001), C.7., Sa: 1, s. 435.

3-<http://www.aksiyon.com.tr/yazdir.php?id=3134> , İndirme Tarihi: 04.05.2004.

4-<http://www.aksiyon.com.tr/yazdir.php?id=3134> , İndirme Tarihi: 04.05.2004.

5-<http://www.aksiyon.com.tr/yazdir.php?id=3134> , İndirme Tarihi: 04.05.2004.

6-Oğan, “Yüzyılın Dramı”, s. 435-436.

7-Eyüp Zengin – Vefaeddin İbayev, “Kültür Varlıklarının Savaş Sırasında Korunması: Ermenistan İşgali Altındaki Azerbaycan Topraklarında Durum”, *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. II, Sa:2, (Güz 2000), ss. 285-297. http://www.koksav.org.tr/Sureli/ka-II-2_tm285.html , İndirme Tarihi: 07.05.2004.

8-Oğan, “Yüzyılın Dramı”, s. 436.

9-Araz Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, *Avrasya Dosyası*, (Azerbaycan Özel Sayısı), (İlkbahar 2001), C.7., Sa: 1, ss. 405 – 413.

10- Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, s. 413.

11- Oğan, “Yüzyılın Dramı”, s. 436-437.

12- AIHS'ye Ek 1. No'lu Protokol 20 Mart 1952 tarihinde Paris'te imzalanmış ve 18 Mayıs 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bkz. Gölcüklü, Feyyaz ve Gözübüyük, Şeref, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Ankara, 1996, s. 405.

13- Veysi Akın, “‘Loizidu Davası’ Kararının Kabulü Ne Anlama Gelir”, <http://www.haberaliz.com/detay.php?detayid=753> , İndirme Tarihi: 08. 05. 2004.

14- Zengin – İbayev, “Kültür Varlıklarının Savaş Sırasında Korunması: Ermenistan İşgali ...”, ss.285-297.

15- Rayon: İlden küçük ilçeden büyük yerleşim birimi.